

पशुपतिनाथ प्रांगणमा प्राप्त अप्रकाशित लिच्छवि अभिलेख

— श्यामसुन्दर राजवंशी

परिचय

हाल पशुपति क्षेत्र विकास कोषद्वारा पुनर्निर्माण कार्य भइरहेको पशुपतिनाथ मन्दिर प्राङ्गणभित्रको यज्ञशाला घरको जग खन्ने सिलसिलामा एउटा लिच्छविकालीन शिलालेख प्राप्त भएको छ। उक्त शिलालेखको प्रथम पंक्तिमा संवत्को अङ्क “३८१ वैशाख मासे शुक्ल” भनी लेखिएको स्पष्ट भएको हुनाले संवत् पढ्नलाई त्यति कठिन भएन। अभिलेखको पाठमा “शिलास्तम्भ” भन्ने शब्दको प्रयोग भएबाट यो शिलास्तम्भको खण्डित भाग हो भन्ने बुझिन्छ। यस शिलालेखमा २५ पंक्ति अभिलेख उत्कीर्ण रहेको छ। अभिलेखको दायाँ तथा बायाँ छेउ र तल्लो भाग खण्डित रहेकोले पाठ अपूरो छ। अभिलेख पाठको नाप लम्बाइ ३१ इञ्च र चौडाइ ८ इञ्च छ। अभिलेखको पाठ संस्कृत भाषामा पूर्व लिच्छविलिपिमा लेखिएको छ। उक्त अभिलेखमा वृषदेवको नाम उल्लेख छ।

अभिलेखको मूल पाठ यस प्रकार छ—

१. (संवत्) ३८१ वैशाख मासे शुक्ल (पक्ष).....
२. .... अभिजिति मुहूर्ते शिला स्तम्भ.....
३. .... स परि चुम्बित वक्त्र पञ्च.....
४. .... मन्मथ शरी लभते व काशा.....
५. .... वग परि वृ हित चारु मूर्ति.....
६. .... म इव वर्ष शतञ्चकार.....

७. .... स्वतनयेः शुशुमे महद्भि.....
८. .... म गुणैः प्रणतं रुदारैः.....
९. .... (उ) च्च गिरि शृङ्ग समाप्प्रतोदीम्.....
१०. .... र विधान विशारद त्वात्.....
११. .... षडल नभस्तल निर्म्मलेन्दोः.....
१२. .... नयनो वृषदेव नामा.....
१३. .... (भ) गवतः प्रतिमां सुरूपाम्.....
१४. .... विपुलानि धनानि तस्मै ध.....
१५. .... थित वीर्य्यं वल प्रतापो.....
१६. .... जनभृत्य सुहृदद्विजानाम्.....
१७. .... भिव शक्त शरणिट वर्षम्.....
१८. .... मधिरुह्य स वायु वेगम्.....
१९. .... म्य युधि सर्वगुणोपपन्नो.....
२०. .... ग्रह इव प्रिय चारु मूर्ति.....
२१. .... ऋतुषु नैक विधेषु नित्यम्.....
२२. .... परिशुद्ध विधान कर्म.....
२३. .... गुपचयनैर्व्वसुधांस म (स्ताम्).....
२४. .... य सकलां सुतय (नाम्).....
२५. .... नयः प्रतिमा.....

शब्दार्थः—

३८१ वैशाख महीना शुक्ल पक्ष
वैशाख मासे— वैशाख महीनामा, शुक्ल—शुक्ल
पक्ष, अभिजिति मुहूर्ते— अभिजित मुहूर्तमा, शिलास्तम्भ—

हुङ्गाको खम्बा, सपरिचुम्बित- परस्पर चुम्बन गरिएको, वक्त्र पञ्च-पञ्चमुख महादेव, मन्मथशरो-कामदेवको वाणले, लभते-पाउँछ, अवकाशम्-अवकाश, वृंहित-बढेको, चारुमूर्ति- राम्रो मूर्ति, इव-झैं, वर्षशतम्-सय वर्ष, चकार-गरे, स्वतनय-आफ्नो छोराहरू, शुशुभे-सुहाए, महद्भि-धेरै, अनुपम गुणै-अनुपम गुणले, प्रणतै-नुहेका, उदारै-उदार भएका, च्चगिरि-अग्लो पहाड, शृङ्ग-टाकुरा, समाप्रतोदीम-समान फैलिएको, विधान विशारदत्वात्-विधान जानेको हुनाले, नभस्तल निर्मलेन्दो-आकाश-मा रहेका निर्मल चन्द्रमाको, नयनो-आँखा भएका, वृष देवनामा-वृषदेव नामका, भगवतः-भगवानको, प्रतिमा-मूर्ति, सुरुाम-राम्रो, त्रिपुलानि-धेरै, धनानि-धन, तस्मै-तिनलाई, वीर्यं वल प्रतापः-पराक्रम बलको प्रताप भएका, जन भृत्य सुहृद्द्विजानाम्-जनता चाकर मित्र ब्राह्मणहरूको, शरष्टि वर्षम्-६१ वर्षसम्म, अधि-रुह्य-चढेर, सवायु वेगम्-वायुको वेग समान, युधि-लडाईमा, सर्वगुणोपपन्न-सबै गुणले युक्त भएका, ग्रह इव-ग्रह झैं, प्रियं चारु मूर्तिः-प्यारो राम्रो मूर्ति, तक्रु-यज्ञहरूमा, नैक विधेषु-अनेक प्रकारका, नित्यम्-सधैं, परिशुद्ध विधान कर्म-विधान कर्मले शुद्ध भएका, बसुधा-पृथ्वी, समस्ताम्-सबै, सकलां-सम्पूर्ण-मा, सनयनां-आँखा भएका, नयः-नीति र प्रतिमा-मूर्ति ।

टिप्पणी

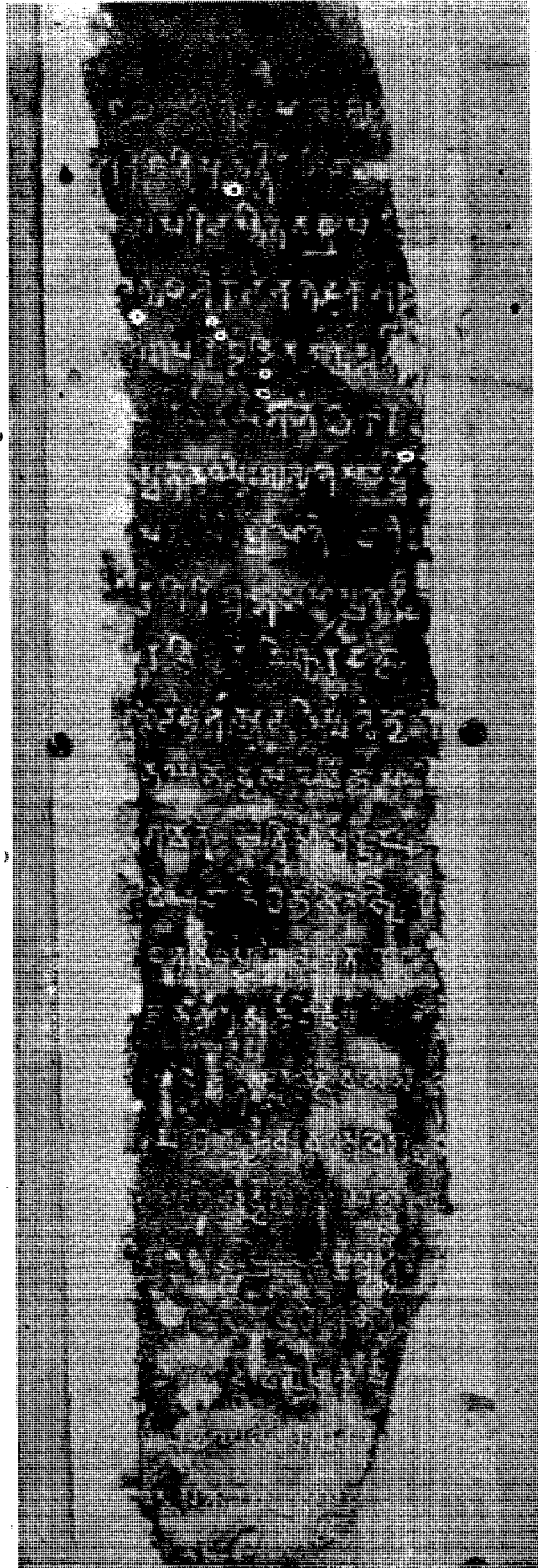
अभिलेखको पाठको दायाँ तथा बायाँ छेउ र -ल्लो भाग खण्डित भइसकेकोले अभिलेखको पाठको बीच भाग मात्रले विवरण अधूरो छ । अभिलेखमा “उच्च गरि शृङ्ग” भन्ने शब्दको प्रयोगबाट शिलास्तम्भ अति ग्लो उच्च पहाडको टाकुरा जस्तो भन्ने भाव झल्किन्छ ।

अभिलेखमा “संवत् ३८१” (वि. सं. ४९४) उल्लेख भएबाट यो मानदेवको शासनकालमा राखेको थाहा हुन्छ । खण्डित यस अभिलेखमा वृषदेवको नाम मात्र उल्लेख भएको छ । सम्भवतः मानदेवको नाम खण्डित भागमा परेको हुन सक्छ ।

अभिलेखमा “वग परि वृंहित चारु मूर्ति”, “वक्त्र पञ्च”, “परिचुम्बित”, “भगवतः प्रतिमा” भन्ने शब्दहरूको प्रयोगले महादेवको राम्रो मूर्ति राखेको बुझिन्छ । त्यसैले यो शिलास्तम्भ पशुपति मन्दिरको आसपास नै रहेको स्तम्भ हुनुपर्दछ भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

वि. सं. १४०६ मा बङ्गालका मुल्तान शमशुद्दिन इलियासको नेपालमा आक्रमण भएको थियो । त्यस बेला नेपालका असंख्य देवालय मूर्तिहरूलाई विध्वंस गरेर गएका थिए । पशुपतिनाथको शिवलिङ्गलाई समेत तीन टुक्रा गरी खण्डित गरिदिएका थिए भन्ने कुरा गो. रा. वंशावलीको २८ पत्रमा उल्लेख छ । त्यही बेला यो स्तम्भलाई पनि टुक्रा टुक्रा पारी स्तम्भको अस्तित्व नै नरहने गरी खण्डित गरिदिएको हुनसक्छ । त्यसैले पछि यज्ञशाला निर्माणकार्य भएको बखत थो खण्डित हुङ्गा लाई जगमा उपयोग गरिएको हुनुपर्छ । यस शिलास्तम्भको अन्ध बाँकी भागहरू पनि यस्तै प्रकारले जगमा उपयोग भइरहेको हुन सक्छ ।

यो अभिलेख प्राप्त हुनुभन्दा अघि चाँगुनारायण-स्थित संवत् ३८६ को मानदेवको विजय स्तम्भ लेखलाई नै संवत् उल्लेख भएको प्रथम प्रामाणिक प्राचीन अभिलेख भनी इतिहासकारहरू मान्दै आएका थिए । अब चाँगुनारायणको अभिलेखभन्दा ५ वर्षअघिको संवत् ३८१ को अभिलेख प्राप्त भएको आधारमा प्रथम प्रामाणिक प्राचीन अभिलेख यही सिद्ध हुन आएको छ ।

पशुपतिनाथ प्राङ्गणमा प्राप्त अप्रकाशित लिच्छवि अभिलेख